

Μακεδονικά

Vol 37 (2008)

**Μια νέα επιστολή του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου
προς τον Γρηγόριο Βερναρδάκη**

Παντελής Μ. Νίγδελης

doi: [10.12681/makedonika.56](https://doi.org/10.12681/makedonika.56)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Νίγδελης Π. Μ. (2011). Μια νέα επιστολή του Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου προς τον Γρηγόριο Βερναρδάκη. *Μακεδονικά*, 37, 296–306. <https://doi.org/10.12681/makedonika.56>

ΜΙΑ ΝΕΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ Ν. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ

Έχουν περάσει τρία χρόνια από τότε που δημοσίευσα στη σειρά των φιλολογικών και θεολογικών πραγματειών της Ε.Μ.Σ. την *Αλληλογραφία* του φιλόλογου Πέτρου Ν. Παπαγεωργίου¹. Κλείνοντας τον πρόλογο της δημοσίευσης εκείνης επεσήμανα ότι η *Αλληλογραφία* τον δεν είναι ούτε μπορεί να είναι πλήρης². Τύχη αγαθή, η επισήμανση αυτή επιβεβαιώθηκε έναν χρόνο αργότερα, όταν ο εγγονός του Γρηγορίου Βερναρδάκη Δημήτριος είχε την καλοσύνη να μου αποστείλει φωτοτυπία της νέας επιστολής που δημοσιεύω παρακάτω: την έστειλε ο Παπαγεωργίου στον πρόγονό του από τη Θεσσαλονίκη στις 6 Ιανουαρίου 1884, τέσσερις περίπου μήνες αργότερα είχε υποστηρίξει το διδακτορικό του στη Φιλοσοφική Σχολή της Ιένας και επιστρέφει στη Μακεδονία.

Η τρισεπίδη επιστολή περιέχει ενδιαφέρουσες (άγνωστες ως τώρα) πληροφορίες που φωτίζουν κυρίως την πρώτη φάση της σταδιοδρομίας του ανδρός. Εξίσου ενδιαφέρουσες είναι ωστόσο οι αναφορές του σε ζητήματα που αφορούν τις φιλολογικές έριδες του Εθνικού Πανεπιστημίου, τα εκπαιδευτικά πράγματα της Θεσσα-

1. Βλ. Π. Μ. Νίγδελς, *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου τον Θεσσαλονικέως Αλληλογραφία (1880-1912)* [Επιστημονικά Πραγματεία, Σειρά Φιλολογική και Θεολογική, αρ. 19], Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 2004. Ο καθηγητής κ. Ζ. Τοιρπανλής δημοσίευσε τελευταία Βιβλιοκρισία της *Αλληλογραφίας* στο περιοδικό *Ελληνικά* 56/1 (2006) 218-224. Βασίζομενος στο υλικό της κατέληξε σε ορισμένες απόψεις σχετικά με τον Παπ. τις οποίες και παραθέτει προς συζήτηση. Δεν αποτελεί πρόθεσή μου να συζητήσω εδώ όλες αυτές τις απόψεις, μολονότι θεωρώ ότι η ηθογραφική θεώρηση της προσωπικότητας του Παπ. που ακολουθεί ο κ. Τ. δεν διευκολύνει ουσιαστικά τον μελλοντικό συγγραφέα της ιστορίας της ελληνικής φιλολογίας, πολύ περισσότερο που πρόκειται για έναν εκπρόσωπό της από μία νευραλγική περιοχή του αλύτρωτου ελληνισμού. Ο λόγος που αισθάνομαι ωστόσο την υποχρέωση να απαντήσω στην τελευταία εξ αυτών, εκείνη δηλ. που συνδέεται με το διαζύγιο του Παπ., οφείλεται στο γεγονός ότι μου αποδίδει πρόθεση που ούτε είχα ούτε εξ ιδιοσυγκρασίας θα μπορούσα να έχω. Συγκεκριμένα ο κ. Τ. θεωρεί (σ. 222) ότι η αιτιολογία «μη ολοκλήρωση του γάμου» που παραθέτω στηριζόμενος σε συμπληρωματικά έγγραφα (αίτηση διαζυγίου, πατριαρχικό διαζύγιο, ιατρική εξέταση της συζύγου του και αποδοχή υπαιτιότητας από Παπ.) είναι ασαφής και ζητά να μάθει αν τούτο οφειλόταν «σε σεξουαλική ανεπάρκεια, αδιαφορία-ψυχρότητα ή άλλο λόγο», προσθέτει δε με ανοίκειο διδακτισμό τη διαπίστωση ότι «η έρευνα σήμερα έχει ξεπεράσει παλαιά ταμπού που απέτρεπαν την προσέγγιση και ερμηνεία των μη φωτεινών ή αθεάτων πλευρών μιάς προσωπικότητας». Δυστυχώς για τον κ. Τ. η ίδια η *Αλληλογραφία* και ο υπομνηματισμός της τον διαψεύδουν. Εάν ο εκδότης της *Αλληλογραφίας* είχε ταμπού ή/και την πρόθεση να εξιδανικεύσει τον Παπ., με την έννοια να αποκρύψει σκόπιμα τις μη φωτεινές πλευρές της προσωπικότητας και του έργου του, τότε πώς εξηγείται το ότι δημοσίευσε το γεγονός του διαζυγίου και της επίσημης αιτιολογίας του (ανολοκλήρωτος γάμος), αφού προηγουμένως τα ανακάλυψε με συνδυαστική ανεξάρτητη έρευνα στα ΓΑΚ της Λέσβου; (Επί τη ευκαιρία παρατηρώ εδώ ότι ο κ. Τ. δεν μπαίνει στον κόπο να ενημερώσει τον ανυποψίαστο αναγνώστη σχετικά με το ποια νέα στοιχεία κομίζει στην έρευνα η *Αλληλογραφία* και ο εκτενής υπομνηματισμός της ως προς τον Παπ. και την εποχή εν συγκρίσει προς την παλαιότερη έρευνα). Όσο για τα αίτια που προκάλεσαν αυτό το θλιβερό γεγονός φοβούμαι ότι η αποσαφήνιση που απαιτεί ο κ. Τ. είναι ένα παράδοξο αίτημα που δεν πρόκειται να ικανοποιηθεί ποτέ δοθέντος ότι ο αίτιος του προβλήματος έχει αποδημήσει εις τας αιωνίους μονάς εδώ και εκατό περίπου χρόνια.

2. Βλ. Νίγδελς, *ό.π.*, σ. 12.

λονίκης και τις αντιλήψεις ελληνικών κύκλων της πόλης για την ταυτότητά της δύο δεκαετίες πριν από το τέλος του 19ου αι.

Σε ό,τι αφορά τη σταδιοδρομία του Παπαγεωργίου μαθαίνουμε τώρα ότι αμέσως μετά την επιστροφή του από τη Γερμανία ο Παπαγεωργίου, βοηθώντας και τον αρνητικού κλίματος που υπήρχε στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, προσανατολίσθηκε αρχικά στην ιδέα να καταλάβει θέση υφηγητή στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου. Από την τρίτη μάλιστα παράγραφο της επιστολής, όπου αποκαλεί τον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωάννη Πανταζίδη οιοσδήποτε πατέρα του, σε συνδυασμό με χωρία άλλων επιστολών της *Αλληλογραφίας*³ οδηγούμαστε αβίαστα στο συμπέρασμα ότι για την ευόδωση των σχεδίων του θα πρέπει να υπολόγιζε σημαντικά στο κύρος και τις γνωριμίες του συντοπίτη δασκάλου του (ο Πανταζίδης καταγόταν, όπως και οι εκ πατρός πρόγονοί του, από το Κρούσοβο της Άνω Μακεδονίας). Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο Πανταζίδης ήταν ήδη μία από τις κυρίαρχες φυσιογνωμίες του μακεδονικού λόμπυ των Αθηνών και ότι διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην ηγεσία του δρώντος παρά τω ΥΠΕΞ περιόφημου Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ)⁴. Έτσι θα μπορούσε να γίνει καλύτερα κατανοητή και η είδηση που δίνει ο Παπαγεωργίου στον αποδέκτη της επιστολής ότι είχε απορρίψει «πολλὰς καὶ συμφόρους προτάσεις, ὅπως ἀναλάβῃ τὴν διευθύνειν τοῦ ἐνταῦθα (ενν. της Θεσσαλονίκης) Διδασκαλείου». Η κατάληξη των φιλοδοξιών αυτών είναι γνωστή: ο Παπαγεωργίου περιορίστηκε τελικά για λόγους που παραμένουν ακόμη αδιευκρίνιστοι στη γυμνασιαρχία του γυμνασίου Μοναστηρίου την οποία άσκησε επί ένα έτος⁵ χωρίς ωστόσο να παρατηρηθεί ποτέ από τη φιλοδοξία του να μετοικήσει εις τας «(κον)ιοσφεάδους Αθήνας», για να καταλάβει θέση στο Πανεπιστήμιο⁶.

Η στενή σχέση με τον Πανταζίδη δικαιολογεί επίσης την εκ πρώτης όψεως περίεργη φιλία του (μέχρι τώρα θεωρούμενου από την έρευνα ως φανατικού οπαδού του Κόντου⁷) Παπαγεωργίου με τον Γρηγόριο Βερναρδάκη, αφού είναι γνωστό ότι ο Πανταζίδης συνδεόταν φιλικά με τον αδελφό του τελευταίου Δημήτριο⁸. Τον κατά έξι χρόνια μεγαλύτερό του Γρηγόριο είχε την ευκαιρία να τον γνωρίσει κατά τη διάρκεια των σπουδών του στη Γερμανία⁹.

3. Νίγδελης, *ό.π.*, επιστολές αρ. 7 (ιδιαίτερα σημ. 13) και 25.

4. Ο Πανταζίδης (1827-1900) ήταν καθηγητής του Πανεπιστημίου από το 1875 και υπήρξε ήδη ιδρυτικό μέλος, ταμίας, σύμβουλος και γραμματέας του ΣΔΕΓ (αργότερα –1890 και 1892 αντίστοιχα– διετέλεσε Αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του συλλόγου). Για τη ζωή και το έργο του βλ. Αγγ. Ν. Παπακώστα, *Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των ελληνικών Γραμμάτων. Η Δράσις του Συλλόγου κατά την εκατοναετίαν (1869-1969)*, Αθήνα 1970, σσ. 157-158.

5. Τη υποδείξει του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου και μέσω του ΣΔΕΓ. Βλ. σχετικά ΣΔΕΓ φ. Γ 6 /216 αρ. εγγρ. 598, 16 Μαΐ. 1884 (= Νίγδελης, *ό.π.*, σ. 37 σημ. 12). Πρόκειται για επιστολή που απευθύνει ο Γενικός Πρόξενος της Ελλάδας Π. Λογοθέτης προς τον Κ. Παπαρηγόπουλο.

6. Βλ. παρακάτω σημ. 34.

7. Βλ. ενδεικτικά Π. Λέτσας, «Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (+1914)», *Μακεδονικά* 1 (1940) 536.

8. Βλ. σχετικά Δ. Ν. Βερναρδάκης, «Ζωγράφεως Ελληνική Βιβλιοθήκη», *Εστία* τχ. 663 (1888) 577, όπου ο Βερναρδάκης αποκαλεί τον Ι. Πανταζίδη *ὁ σοφὸς φίλος μου*.

9. Βλ. Νίγδελης, *ό.π.*, επιστολή αρ. 17 σημ. 41. Η γνωριμία των δύο ανδρών χρονολογείται το πιθανότερο από την εποχή των σπουδών του Παπ. στη Λειψία (Νοέμβριος 1878-Μάρτιος 1880).

Σε συνάφεια με τα παραπάνω βρίσκεται ένα ακόμη σημαντικό ζήτημα της επιστολής που δεν είναι άλλο από τις απόψεις για τη νεοελληνική γλώσσα τις οποίες είχε αρχίσει να δημοσιεύει ο Δημήτριος Βερναρδάκης, παραιτηθείς (τότε) καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής, στην εφημερίδα *Νέα Ημέρα* ήδη από τον Ιούνιο του 1883, με αφορμή την έκδοση του έργου του μισητού αντιπάλου του Σ. Κ. Κόντου, *Γλωσσικά παρατηρήσεις αναφερόμενες εις την νέα ελληνική γλώσσα* (1882). Τα άρθρα αυτά αποτελούσαν συνέχεια της φιλολογικής (με έντονες ιδεολογικές αποχρώσεις) διαμάχης ανάμεσα στους δύο άνδρες που είχε αρχίσει από το 1868. Στη στατική θεώρηση της γλώσσας του Κόντου, σύμφωνα με την οποία η νεοελληνική στη γραπτή της μορφή έπρεπε να αποκαθαρθεί ακολουθώντας το τυπικό της αττικής, ο Βερναρδάκης αντιπαραθέτει ένα εξελικτικό πρότυπο· η γνώση της αρχαίας γλώσσας (ως σύνολο, δηλ. τύποι, ετυμολογία, σύνταξη) είναι χρήσιμη στον βαθμό που επιτρέπει τη φυσιολογική εξέλιξη της ομιλουμένης, πολύ περισσότερο που η τελευταία από άποψη τύπων παρουσιάζεται ενίοτε πλουσιότερη της αττικής¹⁰. Οι απόψεις αυτές φαίνεται να αφήνουν ερωτηματικά στον νεαρό Παπαγεωργίου ο οποίος όμως ακολουθώντας το ένστικτο της επαγγελματικής θα λέγαμε αυτοσυντήρησης αποφεύγει με διπλωματικότητα να πάρει θέση και απλώς διατυπώνει την ευχή αυτός και ο συνομιλητής του να βρεθούν στην Αθήνα, για να «έξακριβώσουν από κοινού τὸ πρᾶγμα». Όπως αποδεικνύεται άλλωστε από αρχειακό υλικό¹¹, στην πρώτη φάση της σταδιοδρομίας του υπολόγιζε στην υποστήριξη των Βερναρδάκηδων.

Δύο ακόμη αναφορές του Παπαγεωργίου στην επιστολή αξίζει να προσεχθούν ιδιαίτερα. Η πρώτη αφορά την άγνωστη από αλλού πρόταση μίας εκ των αντιμαχόμενων την εποχή εκείνη παρατάξεων της Ελληνικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης στον Γρηγόριο Βερναρδάκη να αναλάβει τη διεύθυνση του γυμνασίου, την οποία, όπως μαθαίνουμε, απέρριψε ο Μυτιληναίος φιλόλογος¹².

Η δεύτερη παρουσιάζει γενικότερο ενδιαφέρον καθώς πρόκειται για τον απαξιωτικό χαρακτηρισμό «ρυπαρά Έβραιούπολις» που χρησιμοποιεί για τη Θεσσαλονίκη. Τι ακριβώς εννοεί ο Παπαγεωργίου χρησιμοποιώντας τον δεν είναι απόλυτα σαφές. Ο χαρακτηρισμός αυτός παραπέμπει κατά τη γνώμη μου σε δύο χαρακτηριστικά της πόλης την περίοδο αυτή. Το πρώτο αφορά την κακή υγιεινική κατάσταση ιδιαίτερα δε των εβραϊκών συνοικιών της. Όπως είναι γνωστό, η κατάσταση αποτυπώνεται με γλαφυρό τρόπο στον τύπο αλλά και σε περιηγητικά κείμενα της εποχής. Χαρακτηριστική είναι λ.χ. η περιγραφή της πόλης που δημοσιεύει η εφημερίδα *Ερμής* το 1875. Εκεί, αφού σημειώνεται ότι η επιφάνεια των δρόμων της είναι παραγεμισμένη με *τάς προστυχούσας ακαθαρσίας, ὧν ἡ σῆψις παρέχει εἰς τὸν διερχόμενον ὀξεῖαν ὀσμὴν, παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῶν τεταριχενύμενων λαχάνων*, προστίθεται η αποκλυπτική παρατήρηση ότι μετά την κατεδάφιση του τείχους της θάλασσας (1869) αποκαλύφθηκαν σε άμεση γειτνίαση με αυτήν *πλήθος*

10. Για τη διαμάχη Βερναρδάκη-Κόντου την ιστορία και το περιεχόμενό της βλ. Παντ. Αργύρης, «Πανεπιστημιακές έριδες: η περίπτωση του Δ. Βερναρδάκη και του Κ. Κόντου», *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Πολιτική*, Αθήνα 1989, σσ. 541-556.

11. Βλ. Νίγδελς, *ό.π.*, επιστολές αρ. 19 και 21.

12. Για τις αντιμαχόμενες μερίδες –στη μια εκ των οποίων πρωταγωνιστούσε ο θεός του Παπ. Τάσκος Παπαγεωργίου– και τις έριδες της κοινότητας την εποχή αυτή βλ. Στ. Ζαπάντη, «Οι ενδοκοινοτικές έριδες στην Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης από το 1881 έως το 1912», *Πρακτικά Γ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 121.

*σαπρῶν καὶ ἐτοιμορρόπων οἰκιῶν, ἀνηκουσῶν πρὸ πάντων εἰς ἐβραϊκὰς οἰκογενείας ἐν αἷς, ἂν μὴ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἔφεγγον οἱ φανοὶ τῶν ἐκ προχείρου πηγέντων ἐκεῖ καφφενείων, θὰ ἔλεγεν ὁ ποιητὴς ὅτι πλανᾶται τὸ φάσμα τῆς δυστυχίας καὶ ἐρημώσεως*¹³.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό που υπαινίσσεται ο Παπαγεωργίου θα πρέπει να αφορά περισσότερο τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραμάτιζε η εβραϊκή κοινότητα στην κοινωνική και οικονομική ζωή της πόλης¹⁴ και λιγότερο την πληθυσμιακή της υπεροχή, αφού ειδικά την περίοδο εκείνη οι επίσημες οθωμανικές απογραφές δείχνουν ελαφρά υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού έναντι του εβραϊκού και του μουσουλμανικού, λόγω του μεγάλου αριθμού Ελλήνων προσφύγων που κατέφυγαν στην πόλη από το Λιτόχωρο μετά την ήττα του 1878¹⁵. Αν η ερμηνεία αυτή είναι, όπως πιστεύουμε ορθή, τότε ο Έλληνας λόγιος θα πρέπει να εκφράζει με τον χαρακτηρισμό αυτό την απαρέσκειά του προς το εβραϊκό στοιχείο, στάση απόλυτα αναμενόμενη για έναν εθνικιστή που ζει με το όνειρο της εθνικής αποκατάστασης της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης. Για τον Παπαγεωργίου η πόλη είναι ελληνική, όπως σαφώς δηλώνει σε επιστολή του προς τον επιστήθιο φίλο του και θύμα της δράσης των βουλγαρικών κομιτάτων γιατρό Κ. Κοντορέπα το 1892, όπου την αποκαλεί μετ' επιτάσεως *ἡ Θεσσαλονίκη μας μας*¹⁶. Υπό την έννοια αυτή ο χαρακτηρισμός ρυπαρά Εβραίουπολη αποτελεί μία λακωνική μεν αλλά ενδιαφέρουσα πληροφορία για τα αρνητικά συναισθήματα που έτρεφε μερίδα τουλάχιστον των μορφωμένων Ελλήνων της Θεσσαλονίκης έναντι των συνοίκων Εβραίων.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 8 Ἰαν(ουαρίου) 1884

Ἀγαπητὲ Γρηγόριε,

*Πολλὰς ὁμολογῶ χάριτας σοὶ τε καὶ τῷ ἀξιοτίμῳ ἀδελφῷ σου*¹⁷ *ἐπὶ ταῖς θερμαῖς πρὸς τὸν κ. Βυζάντιον*¹⁸ *συστάσεσιν ὑπὲρ ἐμοῦ. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς ἐκδόσεως τῆς «Κλειοῦς»*¹⁹, *ἦν πέρυσιν ἔτι ἐγίνωσκον ὡς ἀναπόφευκτον, εἶνε παρήγορον ὅτι*

13. Βλ. *Ερμής*, φ. της 28/15.8.1875, πρβλ. Αλ. Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Μεταξὺ Ανατολῆς καὶ Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικῶν μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα 1997, σ. 157, όπου επισημαίνονται ἄλλα ἀνάλογον περιεχομένου κείμενα Ελλήνων καὶ ξένων. Βλ. ἐπίσης Καραδήμου-Γερόλυμπου, *αυτ.*, σ. 159, όπου αναφορά σε ἄρθρα της ἰδίας εφημερίδας με αἶτημα τὴν οργάνωση ἐκ μέρους τῆς δημορχίας υπηρεσίας ἀποκομιδῆς σκουπιδιῶν ἀπὸ τὰς οδούς τῆς πόλεως τὰς ὁποίας ... χιλιάδαι ὀναρίων καταπληροῦσι ἀκαθαρσιῶν.

14. Βλ. σχετικὰ Π. Μόλχο, *Οἱ Εβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης 1856-1919*, Αθήνα 2001, σ. 49 κ.ε.

15. Σύμφωνα με τὴν ἐπίσημη ἀπογραφή τοῦ 1882 στον καζά Θεσσαλονίκης υπήρχαν 34.985 Ἕλληνες, 34.523 Εβραῖοι, 29.489 Μουσουλμάνοι καὶ 4.087 διάφοροι. Για τὰ στοιχεῖα αὐτά, ὡπως καὶ για τὶς ἄλλες ἀπογραφές σχετικὰ με τὸν πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. Μόλχο, *ό.π.*, σ. 29 κ.ε.

16. Βλ. Νίγδελς, *ό.π.*, ἐπιστολή αρ. 33 (τῆς 15ης Ἰουλίου τοῦ 1892).

17. Ἐννοεῖ τὸν φιλόλογο καὶ πρῶτον καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Δημήτριον Βερναρδάκη (1833-1909). Για τὴ ζωή καὶ τὸ ἔργο τοῦ βλ. Μ. Ι. Μιχαηλίδης, *Λεσβιακαὶ Σελίδες. Μέρος Α' Βίος καὶ Ἔργα τοῦ Δ. Βερναρδάκη*, Μυτιλήνη 1939.

18. Ἐννοεῖ τὸν Ἀναστάσιο Βυζάντιο συνεκδότῃ (μαζὶ με τὸν Γ. Σκυλίτση) τῆς ἀπὸ το 1866 μετονομασθεῖσας σε *Νέα Ἡμέρα* εβδομαδιαίας εφημερίδας τῆς Τεργέστης *Ἡμέρα*. Για τὴν ἱστορία τῆς εφημερίδας βλ. Κ. Μάγιερ, *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ τύπου*, τ. Α', Αθήνα, σ. 291.

19. Ἡ εβδομαδιαία εφημερίδα *Κλειώ* τῆς Τεργέστης ιδρύθηκε ἀπὸ τὸν λόγιο Διονύσιο Θερεϊανό, το 1861, μετὰ τὴν ἀποχώρησή τοῦ ἀπὸ τὴν *Ἡμέρα*. Σταμάτησε τὴν κυκλοφορία τῆς το

ἐκδίδεται ἡ «*Ημέρα*», εἰδός τι *Centralblatt* τῆς Λειψίας ἢ *Wochenschrift* τοῦ Βερολίνου²⁰, εἰς ἣν δυνάμεθα οἱ φιλολογικώτεροι ἡμεῖς τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὐφύμως καλουμένων «φιλόλογων» νὰ ἀποστέλλωμεν ἐνίοτε τὰς μικρὰς καὶ προχειροτέρας διατριβάς ἡμῶν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ συστήσητε τῷ κ. Βυζαντίῳ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐφημερίδα αὐτοῦ φιλολογικωτέραν πῶς, ἂν θέλῃ ν' ἀγαπηθῇ καὶ διαδοθῇ περισσότερον, ἀφοῦ ἐβδομαδιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα, οὗ μεγίστην ἔχουσιν τὰ παρ' ἡμῖν γράμματα ἀνάγκην, δὲν ἠτύχησε νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλάς μετὰ ἡμῶν αἰῶνα καθ' ὃν θεραπεύεται ἐλευθέρως ἡ φιλολογία.

Εἰς Θεσσαλονίκην ἀφικόμην πρὸ δύο ἐβδομάδων, μετὰ τὰς ἐορτὰς ἀπέρχομαι δὲ εἰς ἄγιον ὄρος²¹ καὶ Ἀθήνας ὅπου καὶ θὰ στήσω τὴν φιλολογικὴν καλύβην ἣν ἱκανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη περιεπλάνησα μετ' ἐμμαντοῦ²². Ἀπερρίψα πολλὰς καὶ συμφόρους προτάσεις γενομένας μοι ὅπως ἀναλάβω τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐνταῦθα διδασκαλείου²³, καὶ διότι θέλω νὰ μείνω ἐν ταῖς Ἀθήναις καὶ διότι, ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος, εἶνε ἀνάξιον σπουδαῖον καὶ ἐπιστήμονος ἀνδρὸς νὰ διαμένῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ· ἀπερίγραπτα εἶνε τὰ «ρεζίλίκια» τῶν ἐνταῦθα ἀντιμαχομένων μερίδων, ἀπερίγραπτος ἡ ἀθλιότης καὶ παράλυσις ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα²⁴, φοβερὰ δὲ καὶ ἡ χρηματικὴ ἀνέχεια τοῦ τα-

1883. Ο Παπ. πρόλαβε νὰ δημοσιεύσῃ ἐν αὐτῇ μερικὰ ἀρθρα καὶ ἐπιστολὰς. Πὰ τις τελευταῖες βλ. Νίγδελς, *ὁ.π.*, ἐπιστολὰς ἀρ. 1 καὶ 4.

20. Ἐννοεῖ το ἐβδομαδιαῖον φιλολογικὸν περιοδικὸν *Berliner Philologische Wochenschrift* ποὺ ὑδρῦθηκε τὸ 1881 καὶ ἀπὸ τὸ 1921 συνέχισε νὰ ἐκδίδεται με τὸν τίτλον *Philologische Wochenschrift*. Στὸ περιοδικὸν αὐτὸ ο Παπ. δημοσίευσε μεγάλο ἀριθμὸ μελετῶν, φιλολογικῶν ἀρχικῶν καὶ ἐπιγραφικῶν ἐν τῇ συνέχειᾳ. Πὰ τὴν ἐργογραφίαν τοῦ ἐν ἀναμονῇ τῆς δημοσίευσ. τῆς τελικῆς τῆς μορφῆς βλ. προσωρινὰ Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου (1854-1914). *Φιλολογικὸν Μνημόσυνον ἐπὶ τῇ πεντηκοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ* ὁργανωθὲν ὑπὸ τῆς ΕΜΣ, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 36 κ.ε.

21. Ο ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν ἐπισκέψεων τοῦ Παπ. στὸ Ἅγιον Ὄρος δὲν μοι εἶναι γνωστὸς, ἡ ἀναφορὰ ἐντὶ συνιστὰ πάντως τὴν πρῶτὴν ἐπισκεψὶν μαρτυρεῖται. Πὰ τις ἐπισκέψεις τοῦ Παπ. ἐν τῇ μονῇ καὶ τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ καθὼς ἐπίσης καὶ γενικότερα τῇ σχέσει τοῦ με τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπως αὐτὲς ἀποτυπώνονται ἐν τῇ *Ἀλληλογραφίᾳ* τοῦ βλ. Νίγδελς, *ὁ.π.*, ἐπιστολὰς ἀρ. 83 (με σημ. 318), 88 καὶ 119 (ἰδιαιτέρως σ. 222).

22. Ἐννοεῖ τὸ μακρὸν διάστημα τῶν σπουδῶν τοῦ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ 1873-1883· βλ. σχετικὰ Νίγδελς, *ὁ.π.*, σ. 313 καὶ σποράδην.

23. Ἡ παραπάνω πληροφορία εἶναι ἀγνωστὴ ἀπὸ ἀλλοῦ. Ἀντίθετα, ἀπὸ τὴν Ἀλληλογραφίαν τοῦ Παπ., βλ. Νίγδελς, *ὁ.π.*, ἀρ. 5 καὶ 6 (χρονολογούμενες ἐν τῇ 25 Ἀπριλίου καὶ 1 Μαΐου ἀντίστοιχα), προκύπτει ὅτι κατὰ τοὺς πρῶτους μῆνες τοῦ 1884 ο Παπ. εὐρισκόμενος ἐν τῇ Ἀθῇ, ὅταν προφανῶς εἶχε ἐκλείψει ἡ πιθανότης νὰ ἐκλεγῇ ὑφηγητὴς ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ, συζήτησε με τὸν Κωνσταντῖνον Παπαρηγόπουλον, πρόεδρον τοῦ ΣΔΕΓ, τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἀναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῶν Ἑλληνικῶν ἐν ὅλῃς τῇς τάξεσιν τοῦ (ἰδρυθέντος ἀπὸ τὸν ΣΔΕΓ τὸ 1876) Διδασκαλείου, γὰρ νὰ καταλήξῃ τελικὰ ἐν τῇ διεύθυνσιν τοῦ Γυμνασίου Μοναστηρίου. Κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1883-1884 πάντως, μετὰ δηλ. τὸν ἐξαναγκασμὸν ἐν παραίτησιν τοῦ πρῶτου διευθυντῆ τοῦ παιδαγωγοῦ Χαρίσιου Παπαμάρκου τὸν Μάρτιον τοῦ 1882, διευθυντῆς τοῦ ἦταν ὁ ὑπότροφος τοῦ ΣΔΕΓ Αθ. Οικονομίδης· βλ. σχετικὰ Κ. Μπονίδης, *Οἱ ἑλληνικοὶ φιλολογικοὶ Σύλλογοι ὡς φορεῖς ἐθνικῆς παιδείας καὶ πολιτισμοῦ ἐν τῇ διαφιλονικίᾳ Μακεδονίᾳ (1869-1904)*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 143-147.

24. Ἡ κρίσις ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ οδήγησε, ὡς γνωστὸν, ἐν τῇ ἀντικατάστασιν τοῦ μητροπολίτου Καλλίνικου ἀπὸ τὸν Γρηγόριον Καλλίδην (μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τὸ διάστημα 1884-1889). Ἡ «παράλυσις» τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων ἀφορᾷ μάλλον τὴν πρόσφατην κρίσιν τοῦ Διδασκαλείου.

μείον τῶν σχολείων²⁵· καὶ ὅμως ὁ φίλος Οἰκονόμος²⁶ ἐπιλαβόμενος καὶ ἀρχαιολογίας καὶ Ἀκροπόλεως καὶ Καββαδίου²⁷ τέρεται ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ· *Quantum mutatus ab illo Oeconomo!!* – Ὅρθως ἐποίησας ἀπορροήσας τὴν παράκλησιν μιᾶς τῶν μερίδων νὰ διευθύνῃς²⁸ τὸ ἐνταῦθα γυμνάσιον, νὰ μὴ σ' ἀξιώσῃ δὲ ὁ θεὸς νὰ διευθύνῃς τοιοῦτον σχολεῖον ἐν τῇ ὀυπαρᾷ ταύτῃ ἐβραίουπόλει.

Αὐτὴ μίαν ἀπορίαν σου ἦν προέβλεπον ὅτι πολλοὶ θὰ πάθωσι· σ' ἐσκανδάλισεν, ὅπως ἐσκανδάλισεν καὶ ἄλλους, ἡ δὴθεν ἀντιπαράθεσις τοῦ «σοφοῦ καθηγητοῦ Κόντον»²⁹ πρὸς τὸν «καθηγητὴν Πανταζίδην»³⁰· πρὸς τὸν Πανταζίδην διάκειμαι, ὡς πάντες γινώσκουσι, τόσον οἰκείως ὥστε ἂν ἔγραφον «ὁ σοφὸς κ. Πανταζίδης», θὰ ἦτο ὡσεὶ ἔγραφον «ὁ σοφὸς πατὴρ μου» καὶ τότε, ἂν μὴ ἄλλο, θὰ ἐμμούμην τὸν κῦρ Σ. Λάμπρον³¹, τὸν ἡρώά μου, ὅστις γράφων πον γαλλιστὶ εἶπε «mon très savant père»!, γέλωτας δὲ ἐπὶ τοιαύτῃ μμῆσει δὲν ἤθελον μὰ τὴν ἀλήθειαν νὰ ὀφλισκάνω. Τὸν Κόντον δὲ ἀπεκάλεσα σοφὸν ὡς φερ' εἶπεν ἐν σελ. 97 ἀπεκάλεσα καὶ τὸν Κουμανοῦδην «σοφόν». Ἐγὼ, Γρηγόριε, τιμῶ καὶ ἀγαπῶ ἐπίσης τὸν Πανταζίδην καὶ τὸν Κόντον ὡς καὶ ἄλλους καθηγητάς, τὴν τιμὴν δὲ ταύτην καὶ ἀγάπην δὲν ἐξαρτῶ ἐκ τοῦ ὀρθοῦ ἢ μὴ τῶν γλωσσικῶν θεωριῶν ἐνὸς ἐκάστου· εἶνε δυνατὸν λ.χ. νὰ σφάλῃται ὁ Κόντος εἰς τὸ ζήτημα τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· τοῦτο ὅμως δὲν δύναται καὶ

25. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ νὰ ανταπεξέλθῃ στὶς ἀνάγκες τῶν σχολείων γιὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1884-1885 ἡ σχολικὴ εφορεία Θεσσαλονίκης ἔλαβε προσωρινὸ δάνειο ἀπὸ δύο πολίτες: 25.000 γρόσια ἀπὸ τὸν Αλφρέδο Ἀμποτ καὶ 4.100 ἀπὸ τὸν Δημήτριον Φιλίπποβιτς· βλ. σχετικὰ Σ. Ζιῶγου-Καραστεργίου, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῶν Σχολείων τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19ου αἰῶνα», *Μακεδονικά* 16 (1976) 337.

26. Ἐννοεῖ τὸν παιδαγωγὸ Παναγιώτη Π. Οικονόμο (1852-1931). Ὁ Οικονόμος (υπότροφος τοῦ ΣΔΕΓ στὴ Γερμανία) εἶχε ἀναλάβει τὸ 1876 τὴ διεύθυνση τοῦ Προτύπου Δημοτικοῦ Σχολείου τοῦ Διδασκαλείου Θεσσαλονίκης, εἶχε ὅμως σημαντικὲς διαφορὲς ἀπόψεων με τὸν πρῶτο διευθυντὴ τοῦ Χαρίσιο Παπαμάγκο. Ὁ Οικονόμος εἶχε καὶ ἀρχαιολογικὰ ἐνδιαφέροντα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι διετέλεσε σύμβουλος τῆς ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τὸ χρονικὸ διάστημα 1912-1918 βλ. Β. Πετράκος, *Ἡ ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Ἡ ἱστορία τῶν 150 ἐτῶν τῆς (1837-1987)*, Αθήναι 1987, σσ. 116, 297 καὶ 317. Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς οἰκογένειας γιὰ τὴν ἀρχαιολογία συνέχισε ὁ γιὸς του, μετέπειτα ἀκαδημαϊκὸς καὶ καθηγητὴς τῆς κλασικῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Αθήνας, Γεώργιος Οικονόμος.

27. Ἐννοεῖ τὸν ἀρχαιολόγο καὶ καθηγητὴ τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιον Αθηνῶν Παναγιώτη Καββαδία (1850-1928), μετὰξὺ τῶν ἄλλων ἀνασκαφῆς τῆς Ἀκρόπολης καὶ δύο φορές (1895-1909 καὶ 1912-1920) Γραμματεῖας τῆς ἐν Αθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Πετράκος, *ὁ.π.*, σσ. 282-284.

28. Τὴ θέση κατέλαβε τελικὰ ὁ Αντ. Οικονόμου, βλ. Σ. Ζιῶγου-Καραστεργίου, «Ἡ Θεσσαλονίκη ἐν μαθητολογίῳι φθεγγόμενοις ...», *Πρακτικὰ τῶν Συμποσίων «Τὰ Ἑλληνικὰ Σχολεῖα στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς Τονροκρατίας»*, Θεσσαλονίκη, Κέντρο Ἱστορίας τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, αρ. 14, 1994, σ. 39.

29. Πρόκειται γιὰ τὴν κυρίαρχη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη φυσιογνωμίαν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνῶν κλασικὸ φιλόλογο καθηγητὴ Κωνσταντῖνον Κόντο με τὸν κύκλο του ὁποῖον συνδέθηκε στενότερα στὰ ἐπόμενα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Παπ. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. Γ. Α. Χριστοδούλου, *Κωνσταντῖνος Σ. Κόντος (1834-1909)*, Αθήνα 1979.

30. Ἀν κρίνουμε ἀπὸ ὅσα λέγονται παρακάτω εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται γιὰ χωρίο τῆς μονογραφίας τοῦ Παπ., *Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα ἐκδοθέντα ὑπὸ Σπυριδῶνος Λάμπρου καὶ ὁ ἐν Φλωρεντίᾳ Λαυρεντιανὸς Κώδιξ*, ἐν Αθήναις 1883, πού συνέγραψε ὡς βιβλιοκρισία στὴν ἐκδοσὴ τοῦ Σπυριδῶνα Λάμπρου. Γιὰ τὴ διαμάχη τοῦ Παπ. με τὸν Σπ. Λάμπρο βλ. Νίγδελης, *ὁ.π.*, ἐπιστολὴ, αρ. 4.

31. Ἐννοεῖ τὸν Σπυριδῶνα Λάμπρο.

δὲν πρέπει νὰ δύναιται νὰ μ' ἐμποδίσῃ τοῦ νὰ τιμῶ τὴν ἄλλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ μάθῃσιν· δυνατὸν νὰ ἀπατῶνται ὁ Πανταζίδης καὶ ὁ ἀδελφός σου, θὰ ἤμην ὅμως ἐσχάτως ἡλίθιος καὶ μωρός ἂν διὰ τοῦτο ἡρνούμην νὰ τιμῶ ἓνα Δ. Βερναρδάκη καὶ ἓνα Πανταζίδην. Οὕτως ἔχωσιν τὰ πράγματα φίλε, πιστεύω δ' ὅτι ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ σου θὰ μὲ δικαιώσῃς.

Ἀνέγνω καὶ ἀναγινώσκω τακτικὰ τὰ ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» γραφόμενα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου³². δὲν ἔχω οὔτε χρόνον οὔτε χρόνον ἱκανὸν νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ τὴν ταπεινὴν γνώμην μου, ἂν ἐπιτρέπεται καὶ εἰς τοὺς νεωτέρους ἡμᾶς νὰ ἔχωμεν ἰδίαν γνώμην περὶ τοιούτων ζητημάτων· ὁ περὶ αὐτῶν λόγος εἶνε μείζων ἢ κατ' ἐπιστολήν, εὔχομαι δέ ποτε νὰ διαλεχθῶμεν ἐκ τοῦ πλησίον ἐν ταῖς κλειναῖς καὶ (κον)ιοστεφάνοις Ἀθήναις ὅπως ἐξακριβώσωμεν ἀπὸ κοινοῦ τὸ πρᾶγμα.

Ἐν ἀγίῳ ὄρει κρύπτεται καλὸς τοῦ Πλουτάρχου κῶδις³³, ὡς ἀσφαλῶς παρ' ἀξιόπιστον καλογήρουν ἔμαθον· εὐχαρίστως θὰ συντάξω ἀντιβολὴν ἣν καὶ θὰ ἔχῃς πρὸς χρῆσιν, ἀρκεῖ νὰ εὐμοιρῇσω χρόνον πρὸς τοῦτο· ἔχω τόσα ἄλλα νὰ ἴδω καὶ ἐξετάσω, ὥστε φοβοῦμαι μὴ ὁ χρόνος μέχρι τοῦ Πάσχα, ὅποτε ἀνάγκη νὰ εἶμαι ἐν Ἀθήναις διὰ τὸ «ὑφηγητλήκι»³⁴, δὲν ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς μελέτας μου. Κρύπτεται καὶ ἀρχαῖος τοῦ Σοφοκλέους κῶδις³⁵!, ὁ δὲ «γραφογνωστής»³⁶ γινώσκει μόνον ν' ἀνακαλύπτῃ «ῥήτινας ἐν γάλακτι» καὶ νὰ σφαγιάξῃ Ἀκομινάτους. Ἡ «ἐπίκρισις» μου τὸν ἐσφαγίασεν.

Ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» ὁ ἀδελφός σου ἰσχυρίσατο ὅτι οὐδεὶς ποτε Ἑλλήν ἀπὸ τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας εἶπε ποτε μέχρι σήμερον «εὐφόρος», «ἐπιφόρος», «δυσφόρος» κ.τ.τ. Καὶ ὅμως ἴδετε τὴν 12 σελίδα τοῦ β' τόμου τοῦ Ἀκομινάτου· ἐκεῖ ὁ κῦρ Λάμπρος εὐρὼν ἐν δυοὶ χειρογράφοις «τὸ ὀπωροφόρον τῆς γῆς, τὸ πάμφορον» διόρθωσε σὲ «παμφόρον»!!! Σχετικὸν τι πρὸ τοῦτο ἱκανῶς σκωπτικὸν θὰ δημοσιεύσω ἐν τῇ «Νέᾳ ἐφημερίδι» ἐν ᾗ ἔδημοσίευσα καὶ τὸ περὶ τοῦ «μυμέω-μυμῶ» ὅπερ ὁ κ. Λάμπρος ἐνόμισεν ὅτι ὑπολανθάνει ἐν τῷ «μυμῶ» (= ἡ μαῖμοῦ!), μεταφράσας ἐν τῷ βιβλίῳ «*Romans Grecs*» διὰ τοῦ «*comparer*»! Μὴ χειρότερα!

32. Εννοεῖ τὴν σειρά των ἀρθρων που δημοσίευσε ὁ Βερναρδάκης με τὸν τίτλο «Κωνσταντίνου Κόντου. Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν» στην ἐφημερίδα *Νέα Ἡμέρα* τῆς Τεργέστης ἀρ. 443-479 ἀπὸ τις 28/9 Ἰουν. τοῦ 1883 καὶ ἐξῆς (ἡ σειρά ὁλοκληρώθηκε στις 4/16.11.1884). Τὸ σύνολο των ἀρθρων ἐπαναδημοσιεύθηκε αὐτοτελῶς ὡς βιβλίον με τὸν τίτλο *Ψευδοαττικισμοῦ ἐλεγχοι* ἡτοι Κ. Σ. Κόντου *γλωσσικῶν παρατηρήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν νέαν ἐλληνικὴν ἀνασκευή*, Τεργέστη 1884.

33. Τὸ ενδιαφέρον τοῦ Βερναρδάκη γιὰ κώδικες τοῦ Πλουτάρχου ἀφορούσε τὰ *Ἠθικά* τοῦ τὴν ἐκδοσὴ των ὁποίων προετοίμαζε στὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ. Ὁ πρῶτος τόμος τους ἐκδόθηκε τὸ 1888 στὴ βιβλιοθήκη των Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Συγγραφέων τοῦ γερμανικοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου B. G. Teubner.

34. Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη χρονικὰ πληροφορία σχετικὰ με τὴν πρόθεσή του νὰ καταλάβει θέση στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Πᾶ τις κατοπινὲς προσπάθειές του νὰ ἐκλεγεί υφηγητής/καθηγητής στὸ ἴδιο Πανεπιστήμιον βλ. Νίγδελις, *ὁ.π.*, ἐπιστολὲς ἀρ. 44 (Αὐγούστου 1893), 59 (Ἰούλιος 1897). Ὁ Παπ. διορίσθηκε τελικὰ ἀριστίδην καθηγητὴς στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸν πάτριονά του Στέφανο Δραγοῦμη, πρωθυπουργό τότε τῆς Ἑλλάδας, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1910, δὲν κατόρθωσε ὅμως νὰ ἀναλάβει καθήκοντα γιὰ λόγους υγείας· βλ. σχετικὰ Νίγδελις, *αὐτ.*, σσ. 258-260.

35. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ὁ Παπ. προετοίμασε τὴν ἐκδοσὴ των Ἀρχαίων Σχολίων (Scholia vetera) των τραγωδιῶν τοῦ Σοφοκλέους που ἐκδόθηκαν τελικὰ τέσσερα χρόνια ἀργότερα ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο B. G. Teubner.

36. Εἰδώ ὁ Παπ. ἀναφέρεται ειρωνικὰ στὸν επίσημο τίτλο τῆς θέσης που κατεῖχε ὁ Σπ. Λάμπρος στὸ Πανεπιστήμιον καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἦταν Υφηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Γραφολογίας.

Παντ. Μ. Νίγδελης, Επιστολή του Παπαγεωργίου προς τον Βερναρδάκη 303

Μὴ ὀργίζον ἂν μὴ λαμβάνῃς συχνότερα γράμματά μου· σὺ ὁσάκις ἔχῃς καιρὸν γράφει, διότι πόσον εὐχαριστοῦσί μοι αἱ ἐπιστολαί σου εἶνε περιττὸν νὰ εἶπω πρὸς εἰδότα σε.

*Εὐχόμενος σοι εὐτυχὲς τὸ νέον ἔτος
σὲ ἀσπάζομαι ἐκ τῆς ψυχῆς
Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου*

Τμήμα Ιστορία – Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 8 Ἰαν. 1884

Ἀγαπητὲ Γεώργι

Πολλὰς ὁμολογῶ χάριτας σοί τε καὶ τῷ ἀριστῷ ἀ-
δελφῷ σου ἐπὶ ταῖς θειμαῖς πρὸς τὸν κ. Βυζαντινὸν συ-
στάσειν ἐπὶ ἐμοῦ. Μετὰ τὴν διακοπὴν τῆς ἐνδόσεως
τῆς «Κλειῦς», ἣν πένουν ἐτι ἐγίνωσκον ὡς ἀναπόφωκτον,
εἶνε παρήγορον ὅτι ἐκδίδεται ἡ «Ἡμεῖς», εἰδὸς τι Central-
blatt τῆς Ἀφίας ἢ Wochenschrift τοῦ Βερολίνου, εἰς ἣν δυ-
νάμειν οἱ φιλολογικώτεροι ἡμεῖς τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ εὐφρήμων
καλονομένων «φιλόλογων» νὰ ἀποστελλωμεν ἐνίοτε τὰς με-
ρεὰς καὶ προχωρετέρας διατριβὰς ἡμῶν. Ἀνάγκη ὅμως νὰ συ-
στήσῃτε τῷ κ. Βυζαντίῳ νὰ καταστήσῃ τὴν ἐφημερίδα αὐτοῦ
φιλολογικωτέραν πως, ἐν βέλῃ ν' ἀκηχηθῇ καὶ διαδοθῇ περισσό-
τερον, ἀφοῦ ἐβδομαδιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα, οὗ μάλιστα
ἔχουσι τὰ παρ' ἡμῶν ρεχίματα ἀνάγκη, δὲν ὑπάρχει νὰ
ἔχῃ ἢ ἑλλείν μετὰ ἡμῶν αὐτὰ καθ' ὅν θεραπεύεται ἐλευ-
θέρως ἡ φιλολογία.

Εἰς Θεσσαλονίκην ἀφικόμεν πρὸ δύο ἐβδομάδων, μετὰ
τὸ εὐρεῖν δὲ ἀπέρχεται εἰς ἄγιον ὄρος καὶ Ἀθήνας ὅπου
καὶ θὰ στήσω τὴν φιλολογικὴν καλὴν ἣν ἐγὼ κατὰ τὰ
τελευταῖα ἔτη περιπλάγησα μετ' ἐμαυτοῦ. Ἀπέρειφα πολ-
λὰ καὶ συμφέροντα προτάσεις γινώσκεις μοι ὅπως ἀναλάβω
τὴν διωδύνην τοῦ ἐνταῦθα διδασκαλείου, καὶ διότι θέλω νὰ
μείνω ἐν ταῖς Ἀθήναις καὶ διότι, ὅπως κατήντησαν τὰ πρά-
γματα τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος, εἶνε ἀνάγκη σπουδαίου καὶ
ἐπιστημονικοῦ ἀνδρὸς νὰ διαμείνῃ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀπείρεχα-
πτα εἶνε τὰ «ἐξελίξις» τῶν ἐνταῦθα διαμαχομένων μερίδων,
ἀπείρεχαπτος ἡ ἀβλύτης καὶ παρ' αὐτοῖς ἡ ἐπικρατοῦσα εἰς
τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, φοβερὰ δὲ καὶ
ἡ χρηματικὴ ἀνίχνια τοῦ ταμιῶν τῶν σχολίων· καὶ ὅμως ὁ
φίλος Οἰκονόμος ἐπιλαθόμενος καὶ ἀρχαιολογίας καὶ Ἀεροπό-
λου καὶ Καρβασίου τίρεται ἐπὶ τῇ καταστάσει αὐτῇ. Quae
tunc mutatus ab illo theopompus!! — Ὁρθῶς ἐποίησας ἀπορρί-
ψας τὴν παρ' αὐτοῦ μετὰ τῶν μερίδων νὰ διωδύνης τὸ ἐνταῦ-
θα γυμνάσιον, νὰ μὴ σ' ἀβύσση δὲ ὁ θεὸς νὰ διωδύνης τοιοῦ-

Επιστολὴ Παπαγεωργίου πρὸς Γε. Βερναρδάκη.

Letter from Papageorgiou to Gr. Bernardakis.

τον σχολειον ἐν τῇ εὐπαρεῖ ταύτῃ Ἑβραίουπόλει.

Μὲν μίαν ἀπερίαν σου ἦν προέβλεπον ὅτι πολλοὶ θα κά-
θωσι· οἱ Ἰσπανοὶ δὲ, ὅπως Ἰσπανοὶ καὶ ἄλλοις, ἡ δὲ
βὴν ἀντιπαράθεσι τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ Κόντου πρὸς τὸν
καθηγητὴν Πανταγίδην· πρὸς τὸν Πανταγίδην διακίμαι, ὡς
πάντες γνώσκουσι, τόσον οἰκίως ὥστε ἂν ἔγραφον «ὁ σοφὸς
κ. Πανταγίδης»· θὰ ἦτο ὡς ἔγραφον «ὁ σοφὸς πατὴρ μου»,
καὶ τότε, ἂν μὴ ἄλλο, θὰ ἐμμεύμην τὸν πῦρ Σ. Λάμπρον,
τὸν ἡρώα μου, ὅστις γράφον που χαλλιστὶ εἶπε «mon tiès
savaant père»!· γελῶτας δὲ ἐπὶ τοιαύτῃ μεμήσῃ δὲν ἤ-
θελον μὰ τὴν ἀλήθειαν νὰ ὀφλισκάνω. Τὸν Κόντον δὲ ἀπε-
κάλεσα σοφὸν ὡς, φέρε' ἐπὶ τὴν ἐν κελ. 97 ἀπικαλίσσα καὶ
τὸν Κουματουδὴν σοφόν· ἐγὼ, Γεηρόρει, τιμῶ καὶ ἀγαπῶ
ἐπ' ἰσῆς τὸν Πανταγίδην καὶ τὸν Κόντον ὡς καὶ ἄλλους
καθηγητάς, τὴν τιμὴν δὲ ταύτην καὶ ἀγάπην δὲν ἐξαρτῶ
ἐν τοῦ ὀρθοῦ· ἢ μὴ τῶν γλωσσικῶν θεωριῶν ἐνδὲς ἐνόςτου·
εἶναι δυνατόν λ' ἔχ. νὰ σφάλῃται ὁ Κόντος εἰς τὸ ζήτημα
τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης· τοῦτο ὅμως δὲν δύναται καὶ δὲν
πρέπει νὰ δύναται νὰ μ' ἐμποδίσῃ τοῦ νὰ τιμῶ τὴν ἄλλην
αὐτοῦ παιδείαν καὶ μάθησιν· δυνατόν εἶ' ἀπατώνται ὁ Παν-
ταγίδης καὶ ὁ ἀδελφός σου· θὰ ἦμην ὅμως ἐσχάτως ἡλίθιος
καὶ μωρὸς ἂν διὰ τοῦτο ἤρενούμην νὰ τιμῶ ἵνα Δ. Βερ-
ναρδάκη καὶ ἵνα Πανταγίδην. Οὕτως ἔχουσι τὰ πράγματα,
ἀγαπητὲ φίλε, πιστώω· δ' ὅτι ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ σου θὰ με
δικαιώσης.

Ἀνίστην καὶ ἀναγνώσκω ταπικὰ τὰ ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ»
γραφόμενα ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου· δὲν ἔχω οὔτε χρόνον οὔτε
χρόνον ἱκανόν νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ τὴν ταπικὴν γνώμην μου,
ἂν ἐπιτρέπηται καὶ ὡς τοὺς νεωτέρους ἡμᾶς νὰ ἔχουμεν ἱ-
δὲν γνώμην περὶ τοιούτων ζητημάτων· ὁ περὶ αὐτῶν λόγος
εἴτε μύθων ἢ κατ' ἐπιστολὴν, εὐχομαι δὲ ποτε νὰ διακι-
χθῶμεν ἐν τοῦ πλησίου ἐν ταῖς πλυνταῖς καὶ (κον)ισσι-
φαῖταις Ἀθήναις ὅπως διασκεψώμεν ἀπὸ ποινῆς τὸ πρᾶγμα.

Ἐν ἁγίῳ ὄρει κρύπτεται καλὸς τοῦ Πλουτάρχου κώδιξ, ὡς
 ἀσφαλὲς παρ' ἀξιοπίστου παλογράφου ἱμαθὸν εὐχαρίστως
 θα' συντάξω ἀντιβολὴν ἢ καὶ θα' ἔχῃς πρὸς χρῆσιν, ὅπως
 γὰρ εὐμοιρήσου χρόνου πρὸς τοῦτο. ἔχω τόσα ἄλλα καὶ ἴδω
 καὶ ἔξιστάσω, ὥστε φορεῖμαι μὴ ὁ χρόνος μίχῃ τοῦ Πλάτωνα,
 ὁπότε ἀνάγκη γὰρ εἶναι ἐν Ἀθήναις διὰ τὸ «ὕψηλῃ τλήνῃ»,
 δὴν ὑπαρκοῦν ὑπὸ τὰς μελέτας μου. Κρύπτεται καὶ ἀρχαῖος
 τοῦ Σοφοκλέους κώδιξ, ὁ δὲ «γεφυροῦστος» γινώσκου μόνον
 τὴν ἀναστυπὴν «ἐχέτας ἐν γάλακτι» καὶ γὰρ σφα-
 γιάζῃ Ἀπομυνάτους. Ἡ «ἐπιτελείς» μου τὸν ἱσραφίαν.

Ἐν τῇ «Ἡμέρᾳ» ὁ ἀδελφός σου ἰσχυρίσατο ὅτι οὐ-
 δὲ ποτε ἔλλην ἐπὶ τοῦ Διουκαλίωντος καὶ τῆς Πύρρας ἔ-
 πει ποτε μίχῃ σήμερον εὐφόρος, ἐπιφόρος, δυσφόρος κ.τ.
 τ. καὶ ὅπως ἴδῃς τὴν 12 σελίδα τοῦ β' τόμου τοῦ Ἀπομυνά-
 του. ἐπεὶ ὁ κύριος Λάμπρος ἔρῳν ἐν δυοῖν χειρογράφοις «τὸ
 δαυροφόρον τῆς γῆς, τὸ πάμφορον» διώρθωσεν παμφόρον !!!
 Ἰσχυριστὸν τι πρὸς τοῦτο ἱκανῶς σκεπτικῶν θα' δημοσιεύσω
 ἐν τῇ «Νέᾳ ἑφημερίδῃ» ἐν ἣ δημοσιεύσω καὶ τὸ περὶ τοῦ
μεμνῶ-μεμνῶ ὅτι ὁ κ. Λάμπρος νόμισεν ὅτι ὑπολαμβάνει
 ἐν τῷ «μεμνῶ» (= ἡ μαῖνον !), μεταφράσας ἐν τῷ βιβλίῳ
 «Romans θρεῖς» διὰ τοῦ comparat ! Μὴ χιερότερος.

Μὴ δειλὸν εἶναι μὴ λαβάνῃς συχνότερα γεράματα
 μου· οὐ οὐδὲν ἔχῃς παρὸν γράφει, διότι πόσον εὐχα-
 ριστοῦσάί μοι αἱ ἐπιστολαί σου ὡς περὶ τὸν καὶ ἔγωγε
 πρὸς εὐδοκίαν σε.

Ἐχόμενός σοι εὐτυχὶς τὸ νῆον ἔτος
 σὲ ἀσπάζομαι ἐν τῇ ψυχῇ
 Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου.